

MUHAMMED PÂRSÂ

derlenen bazı sözlerini Marijan Molé yayımlamıştır (*Ferheng-i İnan-zemin*, VI, 4 [1337/1958], s. 294-303).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Mes'ûd. *er-Risâletü'l-Bahâ'iyye*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 1110, vr. 26^a, 27^a, 66^b-67^a; İsmet-i Buhârî. *Dîvân* (nşr. Ahmed Keremî), Tahran 1366 hş., s. 240-244; *Mevlâna Sekkâkî Divanı* (haz. Kemal Eraslan), Ankara 1999, s. 204-205; Abdurrahman-ı Câmî. *Nefehâtü'l-üns* (nşr. Mahmûd Âbidî), Tahran 1370 hş., s. 397-401; Safî. *Reşehât* (nşr. Ali Asgar Muñiyân), Tahran 1977, I, 101-113; Hândmîr. *Hâbibü's-siyer*, Tahran 1983, IV, 4; Muhammed b. Hüseyin el-Kazvîni. *Silsilenâme-i Hâcegân-ı Nakşibend*, Bibliothèque Nationale, Suppl. Per., nr. 1418, vr. 12^b; Ma'sûm Ali Şah. *Çarâ'ik*, III, 62; Muhammed Fazlullah. *'Umdetü'l-makâmât*, Kâbil 1397/1977, s. 75; J. Paul. *Die Politische und soziale Bedeutung der Naqşbandiyya in Mittelasien im 15. Jahrhundert*, Berlin-New York 1991; a.mlf., *Doctrine and Organization: The Khwâjagân / Naqshbandiya in the First Generation after Bahâ'uddin*, Berlin 1998; a.mlf., "Muhammad Pârsâ: Sendschreiben über das Gottesgedenken mit Vernehmlicher Stimme", *Muslim Culture in Russia and Centrale Asia from the 18th to the Early 20th Centuries* (ed. A. von Kügelgen v.dgr.), Berlin 2000, III, 5-41; R. McChesney. *Waqf in Central Asia*, Princeton 1991, s. 158-159; a.mlf., "Pârsâ'iyya", *EP* (İng.), VIII, 272-273; F. Schwarz. "Unser Weg Schliesst tausend Wege ein", *Derwische und Gesellschaft im islamischen Mittelasien im 16. Jahrhundert*, Berlin 2000; M. Subtelny, "The Making of Bukhara-yi Sharif Scholars and Libraries in Medieval Bukhara (The Library of Khwaja Muhammad Parsa)", *Studies on Central Asian History in Honor of Yuri Bregel* (ed. D. de Weese), Bloomington 2001, s. 79-111; Necdet Tosun. *Bahâeddin Nakşibend, Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İstanbul 2002, s. 120-125, 224-228; M. İbrâhim Halîl. "Hâce Muhammed Pârsâ ve Pisereş Hâce Ebû Naşr Pârsâ", *Âryânâ*, II/9, Kâbil 1323/1944, s. 37-48; M. Ahter Çime. "Şahsiyyet-i 'İrfânî ve 'İlmî-yi Hâce Muhammed Pârsâ-yı Nakşibendî-yi Buhârî", *Mecelle-i Dânişgede-i Edebiyyât ve 'Ulûm-i İnsânî-yi Dânişgâh-ı Firdevsî-yi Meşhed*, X, Meşhed 1353/1975, s. 467-502; Cemil Misgernijâd. "Berresi-yi Şürûh-i Fârsî-yi Fuşûşü'l-hikem ve Te'emmül der Sîhhat-i İntisâb-ı Şürûh ve Şârihin", *Ma'ârif*, VIII/2, Tahran 1370/1991, s. 41-69; a.mlf., "Der Mu'arri-ft-yi Kitâb-ı Faşlû'l-hitâb", a.e., XVI/2 (1378/1999), s. 112-120; L. Dodkhudoeva. "La bibliothèque de Khawâja Muhammad Pârsâ", *Cahiers d'Asie centrale*, sy. 5-6, Tashkent-Aix-en-Provence 1998, s. 125-146; Ashirbek Muminov-Shavasî Ziyadov. "L'horizon intellectuel d'un érudit du XVe siècle: Nouvelles découvertes sur la bibliothèque de Muhammad Parsa", a.e., sy. 7 (1999), s. 77-92; Ârif Nevşâhî. "Ebû Naşr-i Pârsâ", *DMB*, VI, 317-318.

HAMİD ALGAR

MUHAMMED b. RÂİK

(bk. İBN RÂİK).

MUHAMMED REŞİD RIZÂ

(bk. REŞİD RIZÂ).

MUHAMMED RIZÂ ŞAH PEHLEVİ

(محمد رضا شاه پهلوی)

(1919-1980)

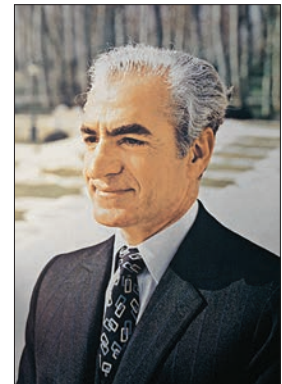
Pehlevî hânedanının
ikinci ve son hükümdarı
(1941-1979).

27 Ekim 1919 tarihinde Tahran'da doğdu; Rızâ Şah Pehlevî'nin oğludur. 26 Ocak 1926'da vâliht ilân edildi. 1931'de gönderildiği İsviçre'de bir kolejde dört yıl eğitim gördükten sonra 1936'da Tahran'a döndü. İki yıl devam ettiği Tahran'daki askerî akademiye bitirince 1938'de ordu müfettişliğine getirildi. 1939'da Mısır Kralı I. Fuâd'ın kız kardeşi Fevziye ile evlendi. 25 Ağustos 1941'de İngiliz ve Rus kuvvetleri İran'ı işgal edince Rızâ Şah'ın Alman yanlısı olduğundan endişe duyan Rusya ve İngiltere onun oğlu lehine tahttan çekilmesini sağladılar. Meclis, Rızâ Şah'ı Güney Afrika'ya sürgüne yollamasının ardından yerine Muhammed Rızâ'yı getirdi (Eylül 1941). Suçlular için af çıkararak Muhammed Rızâ, siyasi partilerin kurulmasına izin vererek ülkede çok partili hayatı başlattı. II. Dünya Savaşı sırasında İran topraklarını İngiltere ve Rusya'nın kullanımına açtı. 1943 yılında savaşın seyrini değiştiren önemli kararların alındığı Tahran Konferansı'na ev sahipliği yaptı ve Franklin D. Roosevelt, Stalin, Winston Churchill ile görüşme fırsatı buldu. Ulemânın etkisini azaltan babasının aksine güçlenen dinî kurumların politika ile uğraşmasını engellemeyi ve 1943 seçimlerinin ardından muhafazakâr ağırlıklı bir meclis ortaya çıktı. 1945'te Azerbaycan, ertesi yıl Kürdistan eyaletlerinde Sovyetler Birliği'nin desteğiyle ayaklanmalar oldu. Ancak 1946'da Sovyet güçlerinin çekilmesi üzerine İran kuvvetleri kontrolü ele geçirdi. 1947 yılına gelindiğinde Muhammed Rızâ bütün İran'da otoritesini sağlamış bulunuyordu. Fakat savaş sonrası durumun getirdiği sosyal ve ekonomik sıkıntılar muhalefetin güçlenmesine yol açmış, bu da iktidarının zaman zaman sarsılmasına sebep olmuştur.

1949'da Muhammed Rızâ, anayasa İran asıllı olmayan birinin tahta vâris olmasına izin vermediği için, kendisinden Şahnâz adlı bir kız çocuğu bulunan Kraliçe Fevziye'den ayrıldı. 1951'de Bahtiyârî ka-

bilesinden Süreyyâ ile evlendi. Kraliçe Süreyyâ'dan çocuğu olmayınca Mart 1958'de ondan boşandı ve Aralık 1959'da Tebrizli bir aileye mensup Farah Dîbâ ile evlendi. 1960'ta oğlu Prens Rızâ dünyaya geldi. 1967'de anayasada yapılan bir değişiklikle vârisi yirmi yaşına ulaşmadan kendisinin ölümü halinde kraliçeye şah vekili olarak hareket etme izni verildi.

1943-1953 yıllarında şahla, Muhammed Musaddık'ın etkisi altında bulunan meclis arasında otorite mücadelesi devam etti. Şubat 1949'da Şah Rızâ kendisine yapılan başarısız bir suikast girişiminin ardından sıkıyönetim ilân etti ve suikastı düzenlediğinden şüphelendiği komünist Tudeh Partisi'ni kapattı. Yaşanan gerginlikler terör eylemlerini yoğunlaştırdı ve Başbakan Ali Rezmârâ öldürüldü. Bunun üzerine başbakan olan ulusal cephenin lideri Muhammed Musaddık İngiltere karşıtı bir siyaset izlemeye başladı ve parlamentodan Anglo-İran Petrol Şirketi'nin millileştirilmesi yönünde bir karar çıkarttı. Ancak millileştirme hareketi, dünya petrol piyasasını ellerinde tutan büyük şirketlerin boykotu sebebiyle satış yapılamadığı için başarısızlığa uğradı; ülke çeşitli siyasi ve iktisadi zorluklarla karşılaştı. Şah bunun üzerine 13 Ağustos 1953'te Musaddık'ı görevden alarak yerine General Zâhidî'yi getirdi. Fakat halkın desteğini sağlayan Musaddık direnince gelişen olaylar neticesinde üç gün sonra Süreyyâ ile birlikte önce Bağdat'a, ardından Roma'ya kaçmak zorunda kaldı. Şah taraftarlarıyla Musaddık ve Tudeh Partisi taraftarları arasında başlayan iç savaş, Amerikan Merkezi İstihbarat Örgütü'nün (CIA) desteğini alan şaha bağlı kuvvetlerin liderliğini yapan General Zâhidî'nin duruma hâkim olmasıyla sonuçlandı. 22 Ağustos'ta geri dönen Muhammed Rızâ, kısa zamanda diktatörlüğe kayan yeni bir iktidar dönemini başlatıp Musaddık'ı ve önde gelen diğer muhalif-

Muhammed
Rızâ Şah
Pehlevî

lerini tutuklattı. Sıkıyönetim ilân ederek birçok alanda özgürlükleri kısıtladı.

1949'da yapılan, ancak petrolün millileştirilmesinden sonra gelirlerin düşmesi sebebiyle uygulanamayan ilk ekonomik kalkınma planına tekrar hız verildi. İkinci ekonomik plan döneminde (1956-1962) birçok büyük projenin gerçekleşmesi sağlandı. Petrol krizinin 1954'te çözülmesinin ardından Şah Rızâ, Batı ile ilişkilerini geliştirdi. Bu süreçte petrol konsorsiyumundaki İngiltere ağırlığını kaybederken yerini alan Amerika Birleşik Devletleri, İran tarihi açısından yeni bir devir başlattı. İran 1955'te Türkiye, Irak, Pakistan ve İngiltere'nin oluşturduğu Bağdat Pakti'na üye oldu. 1957'de sıkıyönetim kaldırıldı. Bu dönemde, şah iktidarının ayakta durmasını ve muhalefetin susturulmasında önemli görevler üstlenecek olan istihbarat teşkilâtı Sâzmân-ı Ittlâât ve Emniyyet-i Kişver (SAVAK) kuruldu. Arkasından şah meclisi feshetti ve Emîni başkanlığındaki hükümet ülkeyi kararnamelerle yönetmeye başladı. Bu durum muhalefeti güçlendirdi ve birçok ayaklanmaya sebep oldu; Sâzmân-ı Mücâhidân-ı Halk ve Fidâiyyân-ı İslâm gibi örgütlerin terör havası estirmeleri ortamı daha da gerginleştirdi. Şah, 1961-1963 yılları arasında "Ak Devrim" (inkilâb-ı sefid) adıyla bir sosyoekonomik reform programı başlattı. Bu programın en önemli maddeleri özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin baskı yaptığı toprak reformu, kadınlara oy hakkının tanınması ve okuma yazma seferberliğiydi. Ancak reformlar, başta tüccar destekli dinî gruplar ve ulusal cephe olmak üzere çeşitli kesimlerin tepkisine yol açtı. Bu sıralarda muhalefetin başını çeken dinî lider Âyetullah Humeynî ile yaşanan ihtilâf doruğa ulaştı. Ülke çapında başlayan ve "Onbeş Hurdâd" denilen ayaklanma hükümet kuvvetleri tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı ve yüzlerce insan öldürüldü (1963). Bir süre sonra da Âyetullah Humeynî ölüme mahkûm edildi; ancak cezası sürgüne çevrilerek Türkiye'ye gönderildi.

1963 seçimlerini ulusal cephe, Tudeh ve ulusal cepheden ayrılan Hizb-i Zahmetkeşân boykot etti. Bu seçimlerin bir özelliği, İran parlamento sisteminde kadınların ilk defa seçme ve seçilme hakkını elde etmeleriydi. Bundan sonra Muhammed Rızâ, Batı ile olan ekonomik, askerî ve kültürel ilişkilerini daha da kuvvetlendirdi. 1963-1972 yılları arasında uyguladığı iki beş yıllık kalkınma planı ile tarım ve sana-

yide gelişme sağladı. Ak Devrim'in onuncu yılına rastlayan 1973'te Batılı petrol konsorsiyumunu millileştirdiğini ilân etti. 1973 ve 1974'te petrol fiyatlarının artmasıyla millî gelirden görülen yükseliş üzerine Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Richard M. Nixon'la kurduğu yakın ilişkiler çerçevesinde ordunun modernleştirilmesine yöneldi ve Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğiyle İran'ı bölgede güçlü bir devlet yapmak için büyük ölçüde askerî harcamalara girdi. Ancak onun bu politikası muhaliflerinin sert eleştirilerine yol açtı.

Ülkedeki ekonomik gelişmeye rağmen gelir dağılımında hızlı bir dengesizlik meydana gelmesi ve toprak reformunun başarısızlığı dinî liderlerin önderliğindeki muhalefeti gittikçe büyüttü. Milyonlarca insanın katıldığı protesto mitingleri yapılması ve bunun yanında güvenlik kuvvetlerinin muhalefete karşı siddet kullanması sonucu ortaya çıkan birçok kanlı olay, şah rejiminin Uluslararası Adalet Divanı ve Uluslararası Af Örgütü gibi kurumlar tarafından eleştirilmesine yol açtı. Öte yandan dış politikada sıkı Amerika Birleşik Devletleri müttefikliği muhalefeti ülkenin bağımsızlığını sorgular hale getirdi. Bunun üzerine duruma hâkim olmak için bazı önlemler düşünen şah, 1975 yılında kurdukları Hizb-i Restâhiz ile tek partili sisteme geçmek istedi. Fakat bu girişimi ve aldığı her önlem yeni kargaşalıkların çıkmasına sebep oldu. İş başına getirdiği üç sivil ve bir asker başbakan olumsuz gelişmeleri durduramayınca Humeynî'nin liderliğinde bütün grupların birlikte başlattığı ayaklanma hızla yayıldı ve ordunun müdahalesi de fayda vermez hale geldi. Neticede şah 16 Ocak 1979'da İran'ı terketmek zorunda kaldı. Böylece ülkede Pehlevî hânedanının yıkılmasıyla Batılılaşma ve laikleşme politikaları da son buldu. Mısır'da Asvan'a yerleşen Şah Rızâ, kısa bir süre sonra tedavi için gizlice Amerika Birleşik Devletleri'ne gittiyse de 1980 yılında Mısır'a geri dönmek zorunda kaldı ve aynı yılın 27 Temmuzunda orada öldü.

Muhammed Rızâ Pehlevî bazı eserler kaleme almıştır: *Me'mûriyyet Berâ-yı Vaftânem* (Tahran 1968); *İnkilâb-ı Sefid* (Tahran 1345; Türkçe'si Muhammed Metin, *Ak Devrim* [İstanbul 1968]); *Besû-yi Temeddün-i Büzürg* (Tahran 1356 hş.); *Mecmû'a-i Nutqhâ* (Tahran 1961); *Pâsuh be Târîh* (Tahran 1375 hş.; New York 1980; İngilizcesi Michael Joseph, *Answer to History*, New York 1981).

BİBLİYOGRAFYA :

B. Nirumand, *Hür Dünyanın Diktatörlüğü* (trc. Arif Gelen), Ankara 1968, s. 105-204; Ramеş Sanghvi, *Aryamehr: İran Şahu*, İstanbul 1971; D. N. Wilber, *Iran: Past and Present*, New Jersey - Princeton 1976, s. 133-159; N. R. Keddie, *Roots of Revolution*, New Haven 1981, s. 113-183; L. Ziring, *Iran, Turkey and Afghanistan*, New York 1981, s. 60-71, 135-159; E. Abrahamian, *Iran: Between Two Revolutions*, Princeton 1982, s. 175-179, 208-210, 270-278; J. A. Bill - C. Leiden, *Politics in the Middle East*, Boston 1984, s. 195-212; R. Kapuscinski, *Şahların Şahu* (trc. Oktay Döşemeci), İstanbul 1989; Hüseyin Ferdost, *Zuhûr u Sükût-i Saltnat-ı Pehlevî*, Tahran 1371 hş., I-II, tür.yer.; D. Hiro, *Dictionary of the Middle East*, London 1996, s. 243-244; Ali Asghar Shamim, *Iran in the Reign of his Majesty Mohammad Reza Shah Pahlavi* (trc. Aladin Pazargadi), [baskı yeri ve tarihi yok]; R. M. Savory, "Muhammad Ridâ Şah Pahlavi", *EP* (ing.), VII, 446-451; Bâkır Âkilî, "Pehlevî ve Târîh-i Mu'âsir", *DMT*, III, 637-644; *Political Encyclopedia of the Middle East* (ed. A. Sela), New York 1999, s. 580-581; M. Mehdi Emîni, "Pehlevî-yi Düvvüm, Muhammed Rızâ", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1379 hş./2000, V, 838-843; İsmail Safa Üstün, "İran", *DİA*, XXII, 402-403.

 RIZA KURTULUŞ

MUHAMMED RİF'AT

(محمد رفعت)

Muhammed b. Mahmûd Rif'at
(1882-1950)

Mısırlı kâri.

9 Mayıs 1882'de Kahire'de doğdu. İki yaşında iken gözleri hastalandı. Tedavisinin ihmal edilmesi yüzünden giderek görme yeteneği zayıfladı ve bir müddet sonra bir gözünü görmez oldu. On yaşında Kur'an-ı Kerim'i ezberleyip tefsir ve kırâat-i seb'a tahsiline başladı. Muhammed el-Bağdâdî ve Semâlûtî'den tecvid ve tas-hîh-i huruf okudu. Güzel sesi ve başarılı tilâvetiyle hocalarının takdirini kazandı. Daha sonra mûsikiye ilgi duydu. Ud çalmayı ve diğer bazı mûsiki aletlerini kullanmayı öğrendi. Çeşitli meclislerdeki okuyuşuyla şöhreti yayıldı. Kiraat ve mûsiki üstatlarından faydalandı ve yaşı küçük olmasına rağmen onların üstünde bir başarı elde etti.

Muhammed Rif'at, on beş yaşlarında iken babası vefat edince ailenin geçim sorumluluğunu üstlenmek zorunda kaldı. Mısır'ın çeşitli vilâyetlerinde düzenlenen programlara katıldı; bu durum onu ülke çapında bir şöhrete ulaştırdı ve Mısır'ın başta gelen kârii oldu. 1918'de Seyyide-